

# עיזן זמחקר

דוד שמחה מארגנטינה ודודים גוספיים

ליטמאן, ע. הלל, ינץ לוי

ד"ר עדינה בר-אל



"דודי שמחה אוהב אותי. דודי שמחה מביא לי בכל פעם משחקים וממתקים והוא משתובב עמי, מספר לי סיפורים ומלמד אותי שירים. גם אני אוהב את הדוד שמחה. כאשר הוא בא, נעשה לי שמח ואני רוצה באותה עת רק לרקוד, לרוץ, לקפוץ ולצרוח. אתמול היה אצלנו הדוד שמחה ולקח אותי 'איל' ורץ למכור אותי תוך כדי צעקה: מי רוצה לקנות שק קמח?"

משפטים אלו נכתבו במקור בשפת היידיש. הם מופיעים בפתיח הספר **פעטער סימכעס שפאָסערייען: קינדער מייסעס<sup>1</sup>** [מִהַתְּלוֹת הַדּוֹד שְׂמַחָה: סִיפּוּרֵי יַלְדִים], שיצא לאור בבואנוס איירס בשנת 1936, ונכתב בידי ליטמאן.

## ליטמאן – תולדות חייו וכתביו<sup>2</sup>

ליטמאן ג'לטמן (ביידיש נכתב: ליטמאן געלטמאן. להלן: ליטמאן) נולד במזריץ' אשר בפולין באוקטובר 1898. אביו עסק במסחר זעיר. הוא למד בנעוריו בישיבות קולנו, סלונים ומזריץ'. בין השנים 1918-1922 שירת בצבא הפולני והשתתף

<sup>1</sup> לפי הכתיב התקני המודרני ביידיש, יש לכתוב מילים עבריות ששובצו בטקסט ביידיש בכתיב העברי שלהם. כלומר: "שמחה" ולא "סימכעס", "מעשיות" (סיפורים) ולא "מייסעס", "לבנה" (ירח) ולא "לעוואָנע". אולם ציטוט הכותר הנ"ל, וכן שאר הציטוטים במאמר זה הם בדיוק כמו שנכתבו בספרים הנדונים במאמר זה, שנדפסו בבואנוס איירס במחצית הראשונה של המאה העשרים. כל התרגומים מיידיש לעברית במאמר זה הם בתרגום חופשי.

<sup>2</sup> מקורות: **לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור**, באנד ז', ניו-יאָרק 1956-1981, ז"ז 4981981-497; ש. פריילעך, **קינדער: געזאַמלטע שריפן**, ב.א. 1947, ז"ז 3-4.

בקרבות שבין פולין לרוסיה. החל לכתוב בשנת 1915 בענייני חינוך ומפלגות, ופרסם את רשימותיו בעיתונים בפולין, אנגליה (לונדון) וקנדה.

בשנת 1920 סיים קורס מורים מטעם רשת בתי הספר ביידיש ציש"א.<sup>3</sup> והיה מורה בבתי ספר יהודיים.

ליטמאן היגר לארגנטינה בשנת 1924. היה חבר מערכת העיתון "די פרעסע" [העיתונות], ופרסם בו הומורסקות, פיליטונים וסיפורים. הוא חיבר מחזות שהוצגו על בימת תיאטרון יידיש בארגנטינה. כאשר הועלתה על הבמה הצגת הבידור פרי עטו "אָ נאַכט אין סוכה" [לילה בסוכה], נכתב עליו: "הוא אחד הפיליטוניסטים וההומוריסטנים הגדולים בארגנטינה".<sup>4</sup>



החל משנת 1931 הקדיש עצמו לכתובה לילדים ופרסם מספר קבצי סיפורים לילדים.<sup>5</sup> סיפוריו נדפסו בכתבי-עת לילדים בארגנטינה, פולין, אמריקה ועוד. הביקורות בעיתונות היללו את ספריו. הוא ביקר בארץ ישראל והעלה את רשמיו בספר "ארץ ישראל אין 1937" [ארץ ישראל ב-1937], (בואנוס איירס 1938). ביולי 1926 נפטר ליטמאן באורח פתאומי בבואנוס איירס.

הוא השתמש במשך חייו בכמה שמות ופסבדונים. כאמור, שמו היה לִיטְמָן גֶלְטְמָן (ליטמאן געלטמאן). כך הוא נקרא בפולין. כאשר עבר לארגנטינה בחר להיקרא ש. פריילאך. ש. – תחילת השם "שמחה". פירוש שם התואר ביידיש "פריילאך" הוא שמח. כלומר: ש. פריילאך הוא "שמחה השמח". על כל יצירותיו לילדים הוא חתם בשם "ליטמאן", ואילו על יצירותיו למבוגרים, וגם בחיי יום-יום, הוא השתמש

<sup>3</sup> ציש"א – צענטראלע יידישע שול-אַרגאַניזאַציע [ארגון מרכזי של בתי הספר ביידיש]. ראה ספרי: **בין העצים הירקרקים: עיתוני ילדים ביידיש ובעברית בפולין 1918 – 1939, ירושלים 2006**, ומאמרי: "החינוך החילוני ביידיש בתחילת המאה העשרים ומקומו בהתפתחות ספרות הילדים", **דור לדור**, כג, תשס"ד 2003, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 7 – 16; "בית ספרנו הוא הפינה המאירה ביותר בעיירה שלנו: הווי בבתי הספר ביידיש בפולין", **דור לדור**, לד, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 179 – 194.

<sup>4</sup> מתוך גזיר עיתון שנמצא בתיקו של ליטמאן בארכיון יוואָ (YIVO) בארגנטינה, ללא ציון תאריך ושם כתב-העת.

<sup>5</sup> ספריו שכללו סיפורים לילדים: **פון אלע זיבן זאכן** [מכל שבעת הדברים], בואנוס איירס 1933; **אָ ליכטיקע וועלט** [עולם מאיר], ב.א. 1935; **פעטער סימכעס שפאסערייען** [מהתלות הדוד שמחה], ב.א. 1936; **מעשהלעך**, [סיפורים], ורשה 1938; **פאַרשטעלונגען** [הצגות], ורשה 1938; תרגומו לספר **פינוקיו** מאת פ. קולודי, ורשה 1939; **מיינע העלדן** [הגיבורים שלי], ב.א. 1944. לאחר מותו יצא לאור **קינדער: געזאַמלטע שריפטן** [ילדים: אוסף כתבים], ב.א. 1947.

בשם "ש. פריילאך"<sup>6</sup> היו לו עוד פסבדונים, בהם השתמש ברשימותיו ובפיליטונים שכתב למבוגרים ואשר נדפסו בעיתונים שונים.<sup>7</sup>

### **ביקורת אוהדות על כתיבתו לילדים**

לאחר שהספר על הדוד שמחה יצא לאור בבואנוס איירס בשנת 1936, הוא הופץ כספרים אחרים ביידיש בארצות אחרות, בהן חיו דוברי יידיש בכלל וילדים קוראי יידיש בפרט. אלו האחרונים היו תלמידי בתי ספר ברשתות חינוכיות ששפת ההוראה בהן יידיש. באחת ממודעות הפרסום לספר נקבצו כמה קטעי ביקורת על ספריו של ליטמאן לילדים.<sup>8</sup>

ישראל שטערן כתב בעיתון "היינט" [היום] בוורשה על ספרו "אַ ליכטיקע וועלט" [עולם מואר]: "...ספר ילדים אשר מאפשר לילדים להתבונן בעצמם כמו בתוך ראי. זה באמת ספר עבור הילדים. הפעילות, הדיאלוגים, הדמיון, הכול הוא מתוך העכשוויות הילדית".

שמואל ניגער<sup>9</sup> כתב בעיתון "דער טאָג" [היום] בניו-יורק: "... לליטמאן יש הומור, והוא אוהב ילדים, והוא יודע איך לספר להם סיפור: הוא יודע שסיפור עבורם הוא משחק. הוא משחק. יש לנו מעט מדי סיפורים משחקיים כאלו כמו "פון אַלע זיבן זאָכן" [מכל שבעת הדברים].

אברהם רייזען<sup>10</sup> כתב בעיתון "די פעדער" [הנוצה] בניו-יורק על הספר החדש "מהתלות הדוד שמחה": "... זה באמת ספרון חביב, חכם ובכלל מוצלח. גם השפה, גם התוכן. ילדים ייהנו ממנו."

<sup>6</sup> מצאתי בתיקי ארכיונו - אשר נמצא ביו"א בבואנוס איירס - מסמכים, מכתבים, גזירי עיתונות עם כתבותיו. מכל אלו הסתבר לי שאכן בפולין הוא נקרא ליטמאן געלטמאן. כך נכתב בכתובת שהופיעה על גלויות ומכתבים שנמענו אליו, ובשמות אלו פנו אליו מועניו. לעומת זאת במסמכים מתקופת חייו בארגנטינה, מופיע בעיקר השם ש. פריילאך (ולעיתים בכתיב: פרייליך או פריילעך). כך הוא חותם על מכתביו וכך פונים אליו כמעט כל מועניו. השם "געלטמאן" מופיע בעת היותו בארגנטינה במסמכים מעטים יחסית. לעיתים רחוקות מופיעים כל השמות יחדיו. כמו לדוגמא במסמך מיום 7.9.1938, שנשלח מארץ ישראל, מ"תיוור וטיול: לשכה להדרכת אורחים", ובו מודה לו ע. ברושי על תיאור רשמי ביקורו בארץ בספר ומבקש ממנו שני עותקים של הספר. המכתב מתחיל במילים: "ליבער חבר ליטמאן געלטמאן (ש. פרייליך) שלום!"

<sup>7</sup> בין הפסבדונים שהשתמש: "נביאיש" [נבואי], "דאָסיזער" [זהו הינו] וכן "ל. מעזריטשער" [ל. (ליטמאן) ממזריץ' (עיר הולדתו בפולין, כזכור)].

<sup>8</sup> מצאתי את המודעה על גזיר עיתון באחד מהתיקים של ליטמאן בארכיון יו"א בבואנוס איירס, ללא שם כתב-העת בו נדפסה וללא תאריך.

<sup>9</sup> שמואל ניגער (1883-1955), פסבדונים של שמואל טשאַרני. סופר, עורך ומבקר ספרות. נולד ברוסיה הלבנה והיגר לאמריקה. בין מפעליו השונים היה גם עורך עיתון הילדים "קינדער זשורנאַל" בניו-יורק.

<sup>10</sup> אברהם רייזען (1876-1953) משורר, סופר ועורך. נולד ברוסיה הלבנה והיגר לאמריקה. אחיהם של המשוררת שרה רייזען והסופר והעורך זלמן רייזען.

ביקורת נוספת נדפסה בעיתון הניו-יורקי "מאָרגנזשונאל" [עיתון המחר]. כתב ד"ר א. מוקדויני: "...ליטמאן מכיר את כל הקפריזות הילדיות<sup>11</sup>, כל ההעוויות הילדיות וההתחננויות<sup>12</sup> הילדיות. ניתן לומר שליטמאן הוא כותב-סקיצות של חיי הילדים. יש לו בשני ספריו החוכמות הילדיות, הפטפוטים הילדיים וההמצאות הילדיות הטובות ביותר".

עדות לאופן בו התייחסו הילדים אל הסיפורים יש במכתב, שכתבה לו ילדה בשם לאה'לה בשנת 1941 בארגנטינה. להלן תרגום מכתבה<sup>13</sup>:

"סופר יקר,

אתה מבין את חיינו: חיי הילדים. אתה מתאר אותנו היטב. את מה שאנו חושבים, את השיחות ואת המעשים. כאשר האמהות קוראות לנו לעשות משהו, אנו עושים עצמנו חירשים. למשל, הסיפור שהיה בעמוד הילדים<sup>14</sup>: "ילדה חירשת, כאילו..."<sup>15</sup> אותו דבר כמעט קורה אצלנו בבית. כאשר קראתי בקול את הסיפור, אמי צעקה ללא הפסק: "בדיוק כמו הילדה שלי!".

לכן החלטתי לכתוב לך מכתב ולשאול: עבור מי אתה כותב? עבור הילדים או עבור האמהות?

אני מאוד אוהבת לקרוא את סיפוריך. אפילו את הפיליטונים שאני לא מבינה היטב אני אוהבת לקרוא<sup>16</sup>, כי הטון ההומוריסטי גורם לי לצחוק. אני מאוד אוהבת לצחוק. ומכיוון שאני כל-כך אוהבת לקרוא את סיפוריך, אני חייבת היום למחות: מדוע באמצעותך יש לנו צרות מהאמהות? לאה'לה"

### **עלילותיו של הדוד שמחה הארגנטינאי**

הסיפורים על דוד שמחה מהווים חטיבה ראשונה בת שנים-עשר פרקים בספר **פעטער סימכעס שפאָסערייען** [מהתלולות הדוד שמחה]. הם מסופרים בגוף ראשון

<sup>11</sup> בידיש: "קינדישע" – של הילדות.

<sup>12</sup> בידיש: "כיינדלעך". נראה שהמקור הוא המילה העברית "חן", שהשתרשה בידיש.

<sup>13</sup> נמצא בכתב ידה בארכיון ייוואָ בארגנטינה.

<sup>14</sup> הכוונה, כנראה, למוסף לילדים בעיתון "די פרעסע" [העיתונות] למבוגרים. החל משנת 1931 ערך את המוסף לילדים בעיתון זה הסופר, המחזאי, העורך והמשורר לילדים אביגדור שפיצ'ר (1898-1952 בואנוס איירס).

<sup>15</sup> במקור: "אַ טויב מיידעלע, נעבעך..."

<sup>16</sup> הכוונה להומורסקות שהוא כתב למבוגרים, ואלו נדפסו בעיתונים, בעיקר בעיתון "די פרעסע" [העיתונות], שראה אור בבואנוס איירס והוא היה אחד העורכים.

מנקודת מבטו של הילד שלמה'לה (שלוימעלע ביידיש), שהוא אחיינו של הדוד, בן אחותו.

בספרו של ליטמאן על הדוד שמחה אין סיפורים מגובשים. הסיפורים הם בעצם פרקים בספר. בכל פרק יש נושא מרכזי אחד, אך לעיתים נלווים לו אירועים נוספים הקשורים בדוד שמחה.

דוגמאות: בקטע הפתיחה מגיע לבקר לייזר, ילד אדום שיער. ואז מסביר הדוד שמחה לשלמה'לה, שלילד האורח יש שיער אדום, כי הוא מסתרק במסרק אדום; וכי לו, לשלמה'לה, יש שיער שחור, כי הוא מסתרק במסרק שחור. לשאלת אחיינו, האם אנשים זקנים בעלי השיער הלבן מסתלקים במסרק לבן, עונה דוד שמחה: "בוודאי". ומיד מחבר שיר קטן על הנושא, המסתיים בהמלצה: "צחק, ילדון, צחק הרבה ככל האפשר".

בפרק "פעטער סימכעס דיריזשבלען" [הכדור הפורח של דוד שמחה] הוא מביא לילד הרבה סוכריות קְרַמֶּל וטוען שהן צומחות על עצים. כאשר הילד מתעקש שהסוכריות נעשות בבית החרושת, צוחק דוד שמחה צחוק גדול, המזמין ומקבץ את כל אנשי הבית. אזי הוא פונה אליהם ואומר: "שמעו נא, מה הילדון הפתי אומר: קְרַמֶּלִים עושים בבית חרושת!... עוד מעט יגיד, שגם אווזים וברווזים עושים בבית חרושת." הילד ממשיך לטעון שהוא מעולם לא ראה קְרַמֶּלִים צומחים על העצים, והדוד עונה לו: כי הם צומחים בלילה.

השיחה נמשכת עד אשר עובר מטוס בשמים, ואז אומר דוד שמחה: "אתה רואה את המטוס הזה, הא? זהו המטוס שלי. אני שלחתי אותו למעלה כדי לפזר את העננים בשמים". ועוד הוא מוסיף וטוען, שיש לו בביתו גם כדור פורח, שהוא מחזיק מתחת למיטתו.

בפרק "די לעוואָנע האָט פֿאַרבלאָנדשעט" [הלבנה הסתבכה (איבדה את דרכה)], מספר הדוד שהוא ביקר במקום רחוק, ושם ראה את הלבנה (הירח). כאשר שאל אותה מה היא עושה במקום זה, היא ענתה לו שהיא איבדה את דרכה. ואז הדוד שמחה, לפי עדותו, קשר אותה בחבל דק והביא אותה חזרה למקום מגוריהם.

הפרק "צוגעגאָנוועט דעם טייך" [הנהר נגנב], מתחיל בהצעתו של הדוד שמחה לשלמה'לה לצאת לטיול. שלמה'לה מציע ללכת לגן הזואולוגי, אבל הדוד שמחה מסרב. ומה הסיבה? הוא ברוגז עם האריה, שלא ענה לו על ברכת ה"בוקר טוב" שלו. בהמשך מזכיר הילד חיות נוספות שניתן לבקרן בגן, אבל לדוד שמחה יש מגוון סיבות לסירובו לבקר כל אחת מהן. אז מציע הילד לדודו ללכת אל נהר לא-פלאטה. גם רעיון זה נפסל. הדוד טוען שהנהר נגנב, ילדים מילאו את כיסיהם במים וגנבו חצי מכמות המים. המחצית האחרת נשרפה בשל גפרור.

הצעתו האחרונה של שלמה'לה היא ללכת לקולנוע, אבל אז טוען הדוד שצ'ארלי צ'אפלין לא יכול לשחק היום בסרט, כיוון שהוא מצונן. והוא ממשיך ומציין שגם לורל והארדי ("השמן והרזה"), לא יופיעו הערב בקולנוע, כי אתמול, בסרט, הם נפלו ושברו את אפיהם. לבסוף מחליט הדוד שמחה שהם ילכו לגן הבוטני. לפני צאתם מהבית הוא ניגש לטלפון, מחייג וצועק: "הלו? הגן הבוטני? האם אתה מתגורר עדיין באותו המקום? טוב מאוד". והוא לוקח את שלמה'לה בידו ואומר: "בוא, הגן הבוטני מחכה לנו".

בפרק "פעטער סימקעס געבורטסטאָג" [יום ההולדת של הדוד שמחה] טוען הדוד שהוא, הדוד עצמו, בן ארבע. הוא היה צריך להיות בן שש, אבל הכניס שנתיים לכיסו ואיבד אותן. אזי מתחיל דיון על ימי השבוע: וכאשר אחיינו מעיר לו שהיום יום שלישי ומחר יהיה יום רביעי, צוחק הדוד שמחה ואומר: "...יודעים רק שהיום יום שלישי, אולם אם מחר יהיה יום רביעי, עדיין לא יודעים, בדיוק כמו שלא יודעים אם מחר תזרח השמש או שיהיה מעונן." הדוד שמחה מחליט לשאול את החבר שלו, מהו היום שיגיע למחרת, שכן החבר "גר בקומה השישית", ולפיכך "הוא עולה על הגג ומביט למטה הרחק הרחק, והוא רואה אם מגיע יום רביעי או חמישי...". לאחר שקיבל מן החבר אישור טלפוני, קורא דוד שמחה לשלמה'לה ולוחש לו באוזן: "מחר באמת יום רביעי, אך זכור, אל תספר לאף אחד".

בפרק "די זון איז מיט מיר ברויגעז געוואָרן" [השמש נעשתה ברוגז עמי], קוראת אימא לדוד שמחה, שיבוא וישכנע את בנה החולה לבלוע תרופה מרה (אבקה). דוד שמחה מגיע ומספר לשלמה'לה שכובעו ונעליו עצובים, כי הוא חולה ואינו יכול להשתמש בהם, ויותר מזה – השמש, הירח והכוכבים אינם יוצאים מבתיהם. הם מתעצלים לצאת ומחכים שהוא יבריא. כעבור כמה ימים, כאשר שלמה'לה חש טוב יותר, אך במצוות הרופא עליו להישאר עוד כמה ימים בבית, מספר לו דוד שמחה בפרק "ווען איך וועל געזונט ווערן" [כאשר אני אבריא], שהשמש היום מאוד לא רגועה. היא יוצאת לרגע, נותנת מבט על הרחוב ונעלמת, מאירה ומסתלקת. והכול בגלל ששלמה'לה חולה ואין לה עם מי לשחק.

ואכן לאחר ששלמה'לה הבריא, הגיע הדוד שמחה לקחתו לטייל בחוץ, כמסופר בפרק "מיט דער זון אָף אַ שפּאַציר" [בטיול עם השמש]. דוד שמחה מגיע לבית אחיינו ביום יפה, חמים, שטוף שמש. הוא מצהיר שביום זה חייבים כל הילדים להיות בחוץ. וזאת כי "כשהשמש רואה שהילדים אינם ברחוב, אזי גם היא נכנסת הביתה". לשאלתו של הילד אם גם לשמש יש בית, עונה שמחה "בוודאי", וכי הוא עצמו ביקר אצלה בבית. ועוד מוסיף שמחה ומספר, שהשמש גרה עם הלבנה. אולם בבית זה יש רק מיטה אחת, בה הן ישנות בתורנות. "ומה הן עושות ביום מעונן, כששתיהן בבית?" שואל הילד. והדוד עונה שהן מתרחצות, מתקשטות,

משחקות שח או דומינו... זאת ועוד, דוד שמחה מציין שלא כל האנשים יודעים שהשמש והלבנה מתגוררות בבית, אשר נמצא בבואנוס איירס. הוא מתרה בילד לא לספר זאת, כדי שלא ייווצר מצב בו כל אנשי העולם ירצו להגיע לבואנוס איירס לבקר את השתיים.

אחד הדיאלוגים המאפיינים את ספרו של ליטמאן, מופיע בתחילת הפרק "אָ רעגן אָפּ פּאַסט" [גשם בדואר]:

פעם, ביום חם, הגיע דוד שמחה ושאל אותי:

"נו, קיבלת?"

"מה קיבלת?" – אני שואל אותו.

"מה ששלחתי לך".

"מה שלחת לי?"

"אינך יודע? אני שלחתי לך גשם בדואר".

אני צחק.

"איך אפשר לשלוח גשם בדואר?"

"מה זאת אומרת? לוקחים גשם, שמים אותו בתוך מעטפה, רושמים

את הכתובת, מדביקים בול, ומשלשלים לתוך תיבת הדואר".

בפרק "פּאַרביטן די בילעטן" [הכרטיסים הוחלפו], לוקח הדוד שמחה שמונה ילדים, בתוכם שלמה'לה כמובן, לטיול. הם מתחילים את מסעם ברכבת. הדרך אינה עוברת בשקט. לפתע, באמצע הנסיעה, טוען הדוד בבהלה, שהוא שכח לומר לרכבת מה מחוז חפצם. אזי הוא מתכופף מבעד לחלון החוצה וצועק את שם המקום המיועד. בפרק "באַזאַלצן דעם ים" [הים הומלח], הדוד שמחה והילדים בילו יום נפלא על שפת הים. הם רחצו במים, רצו, שיחקו במחבואים, חפרו תעלות בחול. בדרך הביתה הוא מספר להם סיפור אטיולוגי, שמסביר מדוע הים מלוח: יהודי אחד, אשר אשתו לא המליחה די את הדגים שהגישה לו לארוחה, הגיע לשפת הים עם סיר מלא מלח ושפך את תכנו לים, כדי שהדגים יבלעו את המלח ויהיו מלוחים יותר.

כשהגיעו לעיר, הם ירדו מן הרכבת ועלו לאוטובוס. אז ביקש דוד שמחה מהילדים לא להביט מבעד לחלון החוצה, כדי שהחשמלית לא תראה אותם ולא תתעצב, שהם בחרו לנסוע באוטובוס ולא בה. ועוד הוסיף וסיפר להם, שהרכבת התחתית ברוגז עם החשמלית, כי גם היא רוצה לנסוע למעלה, ולא מתחת לאדמה, אבל היא פוחדת מהחשמלית...

הפרק האחרון "פּון אַ פּליג – אַ העלפענט" [מזבוב – פיל. (כלומר: להפוך זבוב לפיל)], שונה מן האחרים, כיוון שהוא סיפור מגובש, סובב סביב עניין אחד והוא:

הילד שלמה'לה שומע את אביו אומר לאמו: "אחיך יודע לעשות מזבוב פיל", והוא מקבל זאת כפשוטו.<sup>17</sup>

### של מי הדוד הזה?

למקרא מהתלות הדוד שמחה מארגנטינה, עולה במחשבתנו מטבע הדברים, דמות הדוד שמחה בסיפוריו של ע. הלל (1926 – 1990), מגדולי היוצרים של ספרות הילדים העברית. אי אפשר להתעלם מזהות השם "דוד שמחה", ומהדמיון באופי ובהתנהגות הדמות הראשית. גם אצל ליטמאן וגם אצל ע. הלל מתואר אדם הבורא עבור אחיינו עולם דמיוני, בלתי שגרתי, מנוגד למוסכמות המבוגרים. דברי הדוד בלתי הגיוניים, ולעתים הוא פועל בניגוד למצופה ממנו כאדם מבוגר. בבסיס יצירתם של ליטמאן ושל ע. הלל ניצב הגיבור המכונה "דוד שמחה", ואצל שניהם שולט היסוד ההומוריסטי והאבסורדי.

אצל שני היוצרים נמצא ביטויים או מצבים דומים. לדוגמא: מישהו גר בקומה השישית. אצל ע. הלל זהו הדוד שמחה בעצמו ("כשהדוד שמחה שר"), ואצל ליטמאן, זהו חברו של הדוד, שמודיע לו איזה יום יגיע למחרת. כמו כן, שניהם כתבו סיפורים שנושאייהם הם זבוב קטן ולעומתו פיל גדול. (ע. הלל - "מזבוב ועד פיל")<sup>18</sup>.

סיפוריו של ליטמאן על הדוד שמחה נתפרסמו ראשונים, בשנת 1936, ואילו שיריו הסיפוריים של ע. הלל על הדוד שמחה נדפסו ונתפרסמו עשרות שנים מאוחר יותר.<sup>19</sup> נשאלות השאלות: האם ע. הלל הכיר את סיפוריו של ליטמאן? האם שמע את סיפורי הדוד שמחה בילדותו? ויותר מכך, האם הכיר את האיש עצמו? ליטמאן אמנם התגורר בארגנטינה הרחוקה, מעבר לאוקיינוס, אך הוא ביקר בארץ ישראל בשנת 1937, כאשר ע. הלל היה כבן 11.

לא מצאתי הוכחות או רמזים לכך שע. הלל הכיר את ליטמאן. גם לא מצאתי הוכחה שאביו בנימין עומר (חתולי) – שהיה מוזיקאי, איש חינוך ואיש ציבור – הכיר את ליטמאן ואת סיפוריו. זאת למרות שליטמאן ערך, כאמור, סיורים בארץ ישראל, וביקר גם בעמק יזרעאל (בו התגוררה משפחת עומר). ליטמאן פגש בארץ אנשים רבים, כפי שמתואר בספרו הנזכר לעיל, הכולל את רשמיו מהביקור.

<sup>17</sup> ראה תרגום מלא של הסיפור בגיליון זה.

<sup>18</sup> אמנם השינוי הוא בעלילה ובמסרים. אצל ע. הלל הדגש הוא על דימוי עצמי, ואילו אצל ליטמאן – ילד נותן פירוש כפשוטו לביטוי מטאפורי בו משתמשים מבוגרים.

<sup>19</sup> מספרי ע. הלל: **כשהדוד שמחה שר** (1960), **דודי שמחה** (1964), **קול דודי שמחה** (1976).



גם לגבי השאלה, האם ע. הלל שמע בילדותו את סיפוריו של ליטמאן, קשה לענות תשובה חד משמעית. האם קיימת אפשרות כלשהי, שהוא שמע בילדותו סיפורים ביידיש (או את תכניהם בעברית)? ע. הלל מעיד בספרו "תכלת וקוצים" (1987), שאביו היה "משוגע לעברית". הוא הקפיד לדבר רק בעברית למרות שרעייתו, אמו של ע. הלל, דיברה מדי פעם פולנית ויידיש.

### **מוטיב הדוד: ישן וחדש**

התופעה של מוטיבים עלילתיים, המשותפים ליוצרים ממקומות שונים בעולם ומזמנים שונים, ידועה בעיקר בספרות העממית<sup>20</sup>, אך מקומה לא נפקד גם מתוך הספרות היפה. נראה, שהדוד המזדהה עם עולמו של הילד ולא עם עולם המבוגרים, הוא אחד ממוטיבים אלו<sup>21</sup>.

דוד נוסף, חדש יחסית במחוזות ספרות הילדים העברית, הוא דוד שמספר על הרפתקאותיו ברומניה.

המדובר הוא בספר "הרפתקאות דוד אריה בערבות רומניה", שכתב ינץ לוי ואייר יניב שמעוני (זמורה-ביתן 2007). הספר מציג משפחה: אימא, אבא, אח בכור, אח צעיר והדוד אריה, שהוא גוזמאי ובדאי. המסגרת החיצונית משקפת את המציאות. משפחה הזוכה לביקור הדוד בכל יום רביעי בשבוע. האח הבכור ינון אינו מאמין אף לא למילה מסיפוריו של הדוד אריה, ואילו האח הצעיר צפריה, אשר מספר את האירועים בגוף ראשון, מאמין לכל מילה שלו. בתוך מסגרת זו משובצים סיפורי הגוזמאות של הדוד אריה בערבות רומניה. כל פרק בנוי סביב אירוע אחד, המשולב בעלילה מותחת. בלב כל עלילה נקלע הדוד אריה לצרה מסוימת, ובסופה הוא ניצל ממנה. זהו, אכן, כפי שמצוין על כריכת הספר: "ספר גוזמאות ומעשיות, מתובל באיורים מפולפלים ומרהיבים, גלגולו המודרני של הברון מינכהויזן". ההומור בספר אינטליגנטי ביותר, השפה עשירה, תקינה ומשלביה מתאימים לדמויות השונות. בסיפורים אלו הדוד מספר כיצד נורה מתוך לוע תותח בקרקס, וניצל בזכות ארבע שערות ראשו, שנתפסו בעץ. הוא מספר על ארץ היפכאל, אליה נקלע ובה, כפי שהסתבר לו, האנשים הולכים על ידיהם ואוכלים ברגליהם. הוא נתקע על ענן וגם מציל את הסיפורים משד, שבולע סיפורים.

<sup>20</sup> ראה לדוגמה מאמרי: בר-אל, עדינה, "גלגולו של סיפור עממי: 'אצבעוני יהודי'", מעוף ומעשה, המכללה האקדמית לחינוך אחוה, תשנ"ט  
<sup>21</sup> ויש אפילו דודה, שאמנם אינה גוזמאית ואינה שארת בשר, אך היא עושה יד אחת עם הילדים: זוהי הדודה של שום-איש בספר **ניסים ונפלאות** מאת לאה גולדברג.

מה ההבדלים בין שלושת ה"דודים"? הדוד שמחה מארגנטינה מבטא את ההומור בעיקר בדיבורים<sup>22</sup> ובהסברים אבסורדיים לתופעות. הוא מנכס לעצמו דברים שאינם שלו, קושר עצמו לאירועים בטבע שאין לו שום קשר אליהם. לעומתו הדוד שמחה של ע. הלל לא רק מדבר, אלא גם עושה. הוא הרבה יותר פעיל. אין הוא מספר סיפורים ומסביר הסברים בענייני דיומא. הוא "זורק" חידודים לשוניים, אך גם פעיל ביותר בעשיית דברים בלתי מקובלים. הוא מתנהג בדרך שלא כל המבוגרים מתנהגים – משתטה, מגיע להומור של חבטות, לקללות "חינניות". הוא מפקיע עצמו מהתנהגות של מבוגר, הוא במחנה אחד עם הילד כנגד הוריו וכנגד עולם המבוגרים השקול והמחושב. כל אלו מופיעים, לדוגמא, ביצירתו "דודי שמחה בייביסיטר"<sup>23</sup>.

בדומה לדוד מארגנטינה, הדוד אריה מרומניה מדבר בלבד. הראשון, מתמקד בתופעות טבע, בבעלי חיים ובעצמים מציאותיים ונותן להם הסברים משלו, שעה שהדוד אריה מרומניה הוא גוזמאי של ממש – כמו מינכהויזן. בדרך כלל אינו "יוצא" מחיי היום-יום של הילד, אלא מביא את הילד, באמצעות הדמיון המופרז, לעולמות אחרים ושונים. זאת ועוד, בניגוד לדוד שמחה מארגנטינה המצרף מספר נושאים בכל סיפור, הדוד מרומניה בונה סיפור מראשיתו ועד סופו סביב אירוע אחד, סיפור שיש בו דמויות, עלילה ומתח.

ברקע סיפורי שלושת הדודים מצויה משפחת הילד. בסיפורי ע. הלל היא מצויה במידה מועטה ביותר. לעומת זאת, המשפחה של האחיינן המאמין לדוד, נזכרת גם אצל הדוד מארגנטינה וגם אצל הדוד מרומניה. אצל הדוד מארגנטינה המשפחה משמשת כתפאורה גרידא (חוץ מהסיפור "מזבוב – פיל"). לעתים אימא ואבא משתפים פעולה עם הדוד בהתעיית הילד, כמו בניסיון לשכנע אותו לבלוע תרופה, שעה שאצל הדוד מרומניה המשפחה מבטאת את הצד ה"שפוי", הרציני. במיוחד האח הבכור שאיננו מאמין כלל לדוד.

## לסיכום

דוד שמחה הארגנטינאי מאניש את גרמי השמים ואת תופעות הטבע – השמש, הירח, הכוכבים, הגשם. יתר על כן, הוא טוען שהם ידידיו האישיים ועושי דברו, ולפיכך הם גם מתייחסים אל שלמה'לה כאל מישהו חשוב להם, מי שהם רוצים לבלות עמו ולגרום לו הנאה. אמצעי התחבורה – אוטובוסים, חשמליות ורכבות

<sup>22</sup> מעניין שאין בספר זה איורים.

<sup>23</sup> על סוגי ההומור לגוניהם, ראה: ברוך, מירי, "הסיפור ההומוריסטי", ז'אנרים בספרות ילדים לגיל הרך, מפ"ט, תל-אביב 2000, עמ' 75-84.

– מואנשים אף הם, וגם לגביהם טוען דוד שמחה שיש להם רגשות, וכי הם פועלים על פי מה שהוא מורה להם לעשות. דוד שמחה הארגוניאי "רק" מדבר. עושה פעולות נורמטיביות – נוסע ברכבת עם הילדים, קונה כרטיסים ועוד. אך מלווה כל דבר ודבר בפרשנויות משלו ובהסברים אבסורדיים, ועוד מוסיף על אלה גוזמאות משלו.

הדוד אריה מרומניה אף הוא "רק" מדבר. לא משתולל עם הילד, מתנהג ככל מבוגר אחר, מלבד סיפור הגוזמאות. אבל הוא, בניגוד לדוד שמחה מארגונינה, בונה עלילות שלמות, בהן הוא עצמו מככב. העלילות מנותקות מן המציאות, אם כי פה ושם הן נרקמות כתוצאה מאירוע במציאות, כמו זו שהילד לא רוצה להסתפר, ואז הוא מספר לו איך ארבע השערות שלו הצילו את חייו... גם דוד זה איננו יוצא כנגד ההורים.

דוד שמחה של ע. הלל גם משתטה. עושה פעולות אבסורדיות, מקלל לעיתים, חובט, קופץ, מיילל. ממש שובר מוסכמות של התנהגות של מבוגר. דוד זה עושה יד אחת עם הילד כנגד עולם המבוגרים המעונב והנימוסי בכלל, וכנגד הורי הילד בפרט (מזימת הבייביסיטר, החיות שממלאות את הבית וכד').

אצל שלושת היוצרים המדובר בדוד, שמבקר לעיתים קרובות בבית. בניגוד להורים שצריכים לחנך את הילד וללמד אותו דברים "רציניים", הדוד, שאפשר ואין לו אישה וילדים משלו, מייצג מעין מבוגר משתטה, חבר לילד: דוד הגורם לילד ליהנות, לצחוק, ולמצוא מרפא בסיפורי הדמיון והנונסוס.